

FARENDLØSE MØLLE.

Af

H. Hjelholt.

 Aaret 1739 lod Anna Sophie Rantzau, Enkegrevinde Schack, der foruden Godserne Gram og Nybøl i Sønderjylland ejede Giesegaard, Ottestrup, Spanager og Juellund paa Sjælland*), opbygge en Vejmølle paa Farendløse Mark, og denne Mølle blev fra 1. Janr. 1742 bortfæstet til en Mand ved Navn Mester Henrik Lemke. Møllens Opbygelse gav Anledning til forskellige Klager fra de omkringliggende Møllers Beboere, og da disse Klager, ligesom ogsaa Betingelserne for den nævnte Møllens Bortfæstelse har en vis mere almindelig Interesse, skal de i det følgende gøres til Genstand for nærmere Omtale.

Forud for Loven af 14. April 1852 om Mølle-næringen hørte denne som bekendt ikke til de frie Erhverv. Der eksisterede forskellige Lovbestemmelser, som gik ud paa at indskrænke Møllernes Antal, og disse Bestemmelser var bl. a. udsprungne af Hensynet til, at Møllerne skulde være i Stand til at svare de dem paalagte Skatter og Afgifter. Danske Lov 5—11.: Om Møller og Vand siger saaledes, at Bøn-

*) Juellund dog først købt 1751.

dernes Skvatmøller (smaa Vandmøller), „som ere paa een Miil nær rette Landgiældsmøller, som holdes ved Magt, og noksom kand Bøndernis Maalning forrestaa, skal afskaffis“, de Skvatmøller dog undtagne, som fra gammel Tid af har svaret Landgilde og er gaaede paa Lod i Søskendeskitte eller andre Skifter. Ligeledes hedder det her, at ingen Bonde, som har Hus og Gaard, maa lade nogen Vejr- eller Hestemølle af ny opbygge paa noget Sted, hvor Landgildemøllerne bekvemmelig kan forestaa Malingen. -- I Modsætning til f. Eks. Forholdene i Sønderjylland forud for Forordningen af 6. Februar 1854 om Mølletvangens Ophævelse herskede der derimod ikke i Kongeriget nogen almindelig Tvang for Bønderne til at søge bestemte Møller for her at lade deres Korn male, men fra gammel Tid af tilholdt dog baade Kronen og Adelen deres Bønder, at de skulde søge henholdsvis Kronens og Adelens egne Møller. Danske Lov 5—11—3 paabyder saaledes Kongens Tjenere at søge de Kongens Møller, som de af Alders Tid plejer, men fastslaar til Gengæld samtidig, at Amtmændene skal have god Indseende med, „at Møllerne vel ved Magt holdis, og at med Maalen og Møllers Toldkar tilbørligen omgaas, saa Bønderne ikke have billig Aarsag til at klage.“

Da nu Grevinde Schack lod den nævnte Vejr-mølle i Farendløse opbygge, følte det af Møllerne i Omegnen som et stort Indgreb i deres Rettigheder, og de satte sig ogsaa straks i Bevægelse for at hindre det. Allerede 9. August 1739 klagede Enkegrevinde Knuth, Sørup, til Grevinde Schack over dette Forehavende med en ny Møllens Opbyggelse, som vilde blive hendes 4 ældgamle Landgilde-Møller:

Have, Høm, Englerup og Almstofte Mølle til Skade „udi deres Næring, hvoraf de maa skatte og skyldte.“ Saafremt Grevinde Schack derfor hverken havde gamle Adkomster eller nogen kongelig Tilladelse til Møllens Opbyggelse, bad hun om, at det endnu maatte vorde forladt at sætte denne Mølle op og i Brug, paa det al Vidtløftighed kunde mellem dem som Naboer undgaas. — Grevinde Schack gav imidlertid et spidst Svar herpaa: Først bemærkede hun, at faktisk havde der i tidligere Tid paa Ottestrups Grund upaaanket staaet en Vejr- og Vandmølle. Desuden var det kun Bønderne, hvem Loven forbød at bygge Vejrmøller, og dette var dem endda kun forbudt, naar de omliggende Vandmøller kunde forestaa Malingen bekvemmelig. Grunden, hvorpaa Vejrmøllen oprejstes, var hendes, Vind og Vejr var fælles for alle, hendes Bønder og Tjenere var ikke møllepligtige til nogen Mølle, men kunde lade male, hvor de vilde, og Møllens Brug skulde ikke komme til at stride imod Loven. Dette vilde hun ikke undlade at meddele til Gensvar, og hun greb samtidig Lejligheden til at anmode Grevinde Knuth om at holde sine Skytter fra en efter hendes Formening ulovlig Jagt.

Dette Udfald af Grevinde Knuths Henvendelse var jo temmelig uheldigt, men Møllerne tog nu Sagen i deres egne Hænder. I Decbr. indgav Møllerne i Have, Høm, Englerup og Nymølle en skriftlig Klage til Amtmanden over Farendløse Vejrmøllens Opbyggelse, og Amtmanden henvendte sig derefter ogsaa til Grevinde Schack. Amtmanden fik imidlertid ikke mere ud af sin Henvendelse, end Grevinde Knuth havde faaet af sin. Grevinde Schack svarede, at som Matriklen udviste, var de klagende Møllere kun Græs-

møllere (3: de havde kun Lov til at male om Vinteren), og det var almindelig bekendt, at de fra Marts snart til Oktober næppe kunde male saa meget, som de selv kunde fortære, endsige forsyne andre, og dette kunde vel ingen kalde at forestaa Malingen bekvemmelig. Dette haabede hun kunde være mere end tilstrækkeligt Svar paa de klagende Mølleres Besværing, men eftersom Amtmanden havde forlangt Oplysning om den Rettighed, ifølge hvilken hun havde ladet den omtvistede Vejmølle opsætte, vilde hun dog ikke undlade at meddele ham den til hans egen Efterretning. Paa Ottestrup Gaards Grund havde der for nogen Tid tilbage staaet en Vejmølle, hvad mange endnu levende Personer kunde bevidne, og det var denne, hun havde ladet oprejse igen, hvorfor det ikke kunde kaldes nogen ny Mølle. Hvad Møllerne vilde sige med, at hun betog dem deres Møllegæster, vidste hun ikke, thi hendes Bønder og Tjenere, for hvilke hun fornemmelig havde ladet Møllen opsætte, var paa ingen Slags Maade møllepligtige til de nævnte Møller, og ej heller var der tillagt disse nogen visse Møllegæster i Matriklen eller ved andet Privilegium, hvorfor den Besværing var ganske uden Fundament. „Tilmed har de Møllegæster, for hvilke jeg lader male, snart lidet eller intet søgt de klagendes Møller, mens, som det er bevisligt, altid søgt andre Møller enten i Køge eller anden lang Vejs fra, hvilket har været den fornemste Aarsag, at jeg den nedfaldne Mølle igen har ladet oprejse, for at forskaane dem for den lange Møllevej paa 4 a 5 Mil det ganske Foraar og Sommer igennem, der hidindtil ikke har været liden Aarsag til deres Ruin og Ødelæggelse.“

I Januar 1740 bragte derefter 4 af de ovennævnte Møllere (Høm, Englerup, Almstofte og Nymølle) og Mølleren i Ortved Mølle Sagen frem i en Klage til Kongen. De betonedede i denne Klage kraftigt, hvor uheldigt den ny Møllens Opbyggelse kunde tænkes at komme til at virke for den kongelige Kasse, da der kun vilde blive svaret ringe Skat af den, medens den vilde ruinere de gamle Landgildemøller og saaledes betage den kgl. Kasse Indtægten af disse. De bemærkede endvidere, at Hans Majestæt af højkongelig medfødte Mildhed jo ikke vilde, „at den ene af den anden Deres Majestæts Undersaatter skal være graveret, men den nødtrængte i sin Ret forhjulpen, hvorom saa mange højpriselige Love og Anstalter bærer Vidne“, og de henviste især til Lovens 5 Bog 11 Kap. 5 Art. (jfr. ovfr.) om Forbud mod Opbyggelsen af Vejmøller, saa længe Landgildemøllerne bekvemmelig kunde forestaa Malingen, „som vores Møller fremdeles som tilforn upaaklagelig kan befordre og har befordret.“ Sluttelig anmodede de om, at Landfiskalen i Ringsted maatte faa Ordre til paa Kongens Vegne at anlægge Sag mod Grevinde Schack til Møllens Nedtagelse, idet de selv som fattige Mænd ikke kunde give sig af med vidtløftig Proces for at erholde deres Ret. — Herpaa vilde Rentekammeret, der behandlede Sagen, dog ikke — trods Udsigten til ringere Skatter! — indlade sig. Det bemærkede, at der ikke var nogen af de klagende Møllere, der tilhørte Kongen, og gav Supplikanterne til Svar, at de med deres Ansøgning maatte melde sig hos deres Herskab eller hos Amtmanden. Disse Udveje havde Møllerne allerede, som vi har set, i Forvejen forsøgt, og det ses da heller ikke, at Sagen er bleven ført videre.

Vi skal nu herefter kaste et Blik paa de Betingelser, paa hvilke Farendløse Mølle bortfæstedes til den ovennævnte Henrik Lemke. Fæstebrevet er dateret 29/12 1741, og det lød paa Lemkes og hans Kones Livstid. Af Punkterne i Fæstebrevet lægger man særlig Mærke til den Forpligtelse, der udtales for Bønderne til at søge Møllen. Alle Giesegaard og Ottestrup Godsers Bønder og Tjenere Sonden og Vesten for Gaarden beliggende, hedder det i Punkt 3, skal være pligtige til at lade deres Korn male paa hans i Fæste havende Mølle, saa længe Mølleren forsvarlig med dem omgaas og dem ej foruretter. Her findes Mølletvangen saaledes udtrykkelig udtalt, og maaske kunde man tænke sig, at det ikke var uden Indflydelse af de i Sønderjylland herskende Forhold, men iøvrigt tilholdt, som ovenfor nævnt, Adelen fra gammel Tid deres Bønder at søge Adelsens egne Møller. — Var Bønderne pligtige at søge Møllen, skulde Mølleren jo ogsaa omgaas forsvarlig med dem. Møllegæsterne, hedder det i Punkt 2, det være sig mine egne eller fremmede — Grevinde Schack forudsætter saaledes aabenbart, at andre Bønder kan have den Møllefrihed, hun ikke tilsteder sine egne! — maa han ingenlunde med ubillig Mølletold forurette eller i andre Maader fornærme, men han skal rette sig efter de herom udgaaene Forordninger. Det indskærpes, at den, der kommer først til Mølle, skal have først malet: Det snarest muligt er skal han Møllegæsterne en efter en anden, ligesom de ankommer, ekspedere. Heller ikke maa Mølleren taale, at Møllegæsterne enten ved Drik eller Dobbelt i Møllehuset deres Penge og Tid unyttelig liderlig fortærer, saafremt han ej derfor vil stande til Rette. At dette

sidste Forbud ikke har været unødvendigt, er vist givet, men om det er bleven overholdt, er jo et andet Spørgsmaal. I Danske Lov 21. Kap. om Æres-sager skelnes f. Eks. skarpt mellem de Ord, der falder om Næsten i Krohus, Møllehus, Smedehus eller andensteds i slig Forsamling, og med hvilke det ikke tages saa nøje, og saa hvad der siges til Tinge, for Dom eller i nogen anden ærlig og ædru Forsamling, thi med dette sidste skal der gaas adskilligt strengere til Værks.

Vilkaarene for Fæstet synes at have været ret haarde. I aarlig Afgift skulde Mølleren svare 80 Rdl., desuden 1 Td. toldfri malet forsvarlig Møllekorn til de fattige, og der paahvilede ham forskellige Forpligtelser til Vedligeholdelse af Smørmøllerne paa Giesegaard og Spanager og Hestemøllen paa Giesegaard, og alt Korn, der skulde bruges til Husholdningen paa Giesegaard, Spanager og Ottestrup, skulde han male forsvarlig og toldfri i alle Maader. Til Sammenligning med denne Afgift kan anføres, at i en Indberetning til Rentekammeret fra 1761 fra Forvalteren over Baroniet Holberg nævnes det, at af en Del Vejr-møller svaredes der ikke engang i Afgift til Ejeren saa meget, at denne kunde faa Rente af den Kapital, Møllens Opbyggelse havde kostet; den Rente, Ejeren burde have, anslaaes til 60—70 Rdl., da slig en Mølle næppe kunde bygges under 1000 Rdl., og den aarlige Vedligeholdelse vilde gaa paa 10 til 20 Rdl. — Lemke fik ogsaa i den følgende Tid Nedsættelse i Afgiften, men iøvrigt var der stadig Vrøvl med hans Regnskaber, ligesom der klagedes over, at han baade i Ord og Gerning utilbørlig beegnede Bønderne, naar de kom til Mølle, særlig lod han dem vente og

befordrede andre, som kunde være komne senere, og det paastodes, at han tog mere Mølletold, end tilladeligt og brugeligt var.

Til Slut skal det endnu som et Kuriosum omtales, at i en forøvrigt af Grevinde Schack underkendt Kontrakt, som Lemke indgik med samtlige Bymænd i Farendløse om at holde Bytyren og faa den til Tyrens Holdelse udlagte Jord i Brug, findes som et af Kontraktens Punkter, at Lemke en Gang aarlig skal svare Bymændene en Td. godt forsvarligt Øl, 2 Potter Brændevin og 1 Pund Tobak. At saadant ikke var et paa den Tid usædvanligt Vederlag, ses ogsaa af en Ansøgning fra Lemke til Grevinden om, at hun vilde tillade sine Bønder at hjælpe ham med at slaa en Eng, da han i saa Fald — foruden at tjene sit Herskab igen i alle optænkelige Maader — vilde fornøje Bønderne med Lystighed og Øl og Brændevin!

Holger Hjelholt.

Anm. Stoffet til ovenstaaende Fremstilling er hentet fra det Schackske Godsarkiv og fra Rentekammerarkivet, begge i Rigsarkivet. Ved Citater er Retskrivningen som Regel lempet efter Nutidens.
